

СЕКЦІЯ 12

ПРОБЛЕМИ ВИКОРІНЕННЯ КОРУПЦІЇ І ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Вашків Олександр Павлович, к.е.н., доцент

Тернопільський національний економічний університет

Пода Антоніна Костянтинівна, ст. викладач

Тернопільський національний економічний університет

УХИЛЕННЯ ВІД ПОДАТКІВ ЯК ІНСТИТУЦІЙНА ПАСТКА: ПРИЧИНИ І МЕХАНІЗМ ВИНИКНЕННЯ

Неочікувані негативні наслідки інституційних змін, започаткованих у 90-х роках в Україні, отримали назву «інституційних пасток». Теоретичні і прикладні наукові дослідження цього явища з'явилися лише наприкінці ХХ ст.

В.М. Полтерович трактує інституційну пастку як неефективну, проте стійку норму (інститут) економічних взаємовідносин. Виникає своєрідний парадокс: норма є неефективною, але її дотримуються і вона стає домінантною у взаємовідносинах економічних агентів. Інституційна пастка є неефективною нормою, оскільки стримує довгостроковий ефективний розвиток економічної системи і руйнує етичні норми суспільства, породжуючи безвідповідальність і всездозволеність. У короткостроковій перспективі можна говорити про відносну «ефективність» таких норм, оскільки в умовах, що склалися, вони дозволяють економічним агентам досягати вищих результатів.

Традиційно до інституційних пасток відносять ухилення від податків, тіньову економіку, корупцію, неплатежі, бартер, рейдерство. Їх виникнення є головною небезпекою у процесі здійснення інституційних змін. Основу механізму їх формування в економічній системі складають ефект координації, ефект удосконалення (навчання), ефект поєднання, культурна інерція і лобіювання. Через ці ефекти підприємство виявляє себе, з одного боку, як суб'єкт інституційної пастки, з іншого – я її об'єкт.

Для підприємства інституційна пастка виявляється у дуалістичній єдності: з одного боку, вона виступає елементом зовнішнього інституційного середовища, а отже, підприємство виступає у ролі її об'єкта; з іншого – підприємство прямо чи побічно може розширювати інституційні засади такої пастки, виступаючи, таким чином, її суб'єктом. Спробуємо з'ясувати означені моменти, розглянувши класичний вид інституційної пастки – ухилення від податків.

Ухилення від податків є свідомими протизаконними діями платників, спрямованих на несплату податків через заниження відомостей про величину доходів чи вартість майна, що мають оподатковуватись або повне їх

приховування. За оцінками експертів в Україні 40-50% ВВП перебуває у тіні, а отже, і не оподатковується. Для зіставлення – у країнах Європи цей показник коливається в межах 5-15%.

Ухилення від податків виявляється більш ефективною поведінкою не лише з погляду окремого підприємства, але й суспільства в цілому і отримує «моральне оправдання». Останні дослідження вказують на те, що рівень ухилення від податків залежить від низки чинників економічного, політичного, історичного та психологічного характеру. З огляду на вітчизняні реалії найбільш важливими серед них можна вважати такі: рівень податкового навантаження, складність у розрахунках податкових сум, ефективність і компетентність податкових органів, нераціональна структура податків, законослухняність платників податків, рівень довіри громадян до чинної влади щодо ефективного використання коштів, отриманих від податків, час, що затрачається платником на сплату податків та ін. Так, за даними Міжнародного валютного фонду щодо рейтингу країн світу за рівнем складності податкової системи Україна у 2008 р. посідала 180 місце серед 181 обстеженої країни. Вітчизняна податкова система передбачає 99 видів податків з сумарною податковою ставкою 58,4%, на сплату яких платник витрачає 848 годин на рік.

Високі податкові ставки і недосконала система примусу сплати податків змушує підприємства ухилятися від податків, оскільки такі дії для них є більш вигідними. Поширення цього явища серед значної кількості підприємств і фірм значно зменшує ймовірність їх виявлення, відтак – знижує можливі втрати для кожного неплатника. Це, у свою чергу, призводить до зростання масштабів ухилень від податкових платежів. Наступним етапом у ланцюжку поширення інституційної пастки є поява відповідної системи обслуговування ухилення від податків: консультанти і розробники схем ухилення від податків, «податкові ями», фіктивні підприємницькі структури і т.п.

Сказане вище в основному стосується підприємств, фірм та інших економічних агентів з погляду об'єкта інституційної пастки. Підприємство як суб'єкт аналізованої інституційної пастки, може вдаватися до різних методів ухилення від податків, удосконалюючи їх та спонукаючи появу нових, що, у кінцевому підсумку, забезпечує стійкість такої норми. На сьогодні методи ухилення від податків доцільно класифікувати за такими ознаками: 1) напівлегальна (неофіційна) діяльність з виробництва товарів і надання послуг (тіньова економіка). Така діяльність передбачає повну або часткову несплату податкових платежів і зборів; 2) приховування об'єктів оподаткування в межах легальної діяльності; 3) фальсифікація обліку з порушенням норм чинного законодавства; 4) маскування дійсних ситуацій фіктивними юридичними ситуаціями.

Ухилення від податкових платежів є одним з важливих чинників виникнення і поширення інших інституційних пасток – тіньової економіки і корупції.

Підсумовуючи сказане, можна констатувати необхідність всебічного дослідження як природи інституційних пасток, механізмів їх виникнення, так і наслідків для економічних систем з метою розробки раціональної державної

політики, орієнтованої на подолання інституційних пасток та їх негативного впливу на розвиток вітчизняної економіки на всіх її рівнях.

Подальші дослідження проблеми вбачаємо у розробці дієвих механізмів у подоланні сил інституційної пастки на рівні підприємства, фірми чи будь-якого іншого економічного агента. Цей процес є багатоплановим, доволі складним і неоднозначним. Він повинен безпосередньо вписуватись у відповідні інституційні зміни, що реалізуються на макроекономічному рівні і бути належно мотивованим.